

"OILA VA GENDER" ILMIY-TADQIQOT INSTITUTI

MARKAZIY OSIYODA JAMIYAT, GENDER VA OILA

xalqaro ilmiy jurnali

*Society, Gender and Family in
Central Asia*
international academic peer reviewed journal

*Общество, гендер и семья в
Центральной Азии*
международный научный рецензируемый журнал

2024/2 (11)

Jurnalga Toshkent shahar Matbuot va axborot boshqarmasining
2021-yil 18-iyundagi 0996-sonli "Ommaviy axborot vositasi davlat ro'yxatidan
o'tkazilganligi to'g'risida guvohnoma"si olingan.

*Jurnal O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya
komissiyasining dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy
nashrlar RO'YXATI (2019)ga pedagogika, psixologiya, tarix va falsafa fanlari bo'yicha
doktorlik dissertatsiyalari himoyasi uchun ilmiy maqolalar e'lon qilinishi mumkin
bo'lgan jurnal sifatida ro'yxatga olingan.*

DOI: 26739/2118-9998

ISSN 2049-3630

TOSHKENT

TAHRIR HAY'ATI RAISI:

EGAMBERDIYEVA Nodira Melibayevna (*Bosh muharrir*) – *pedagogika fanlari doktori, professor.*

TAHRIR HAY'ATI A'ZOLARI:

NARBAYEVA Tanzila Kamalovna – *sotsiologiya fanlari doktori, professor.*

SAIDOVA Galina Karimovna – *iqtisodiyot fanlari doktori, professor.*

SHOUMAROV G'ayrat Baxramovich – *psixologiya fanlari doktori, professor.*

ABDURAMANOV Xamid Xudaybergenovich (*Bosh muharrir o'rinbosari*) – *iqtisodiyot fanlari doktori, professor.*

BEKMURADOV Adham Sharipovich – *iqtisodiyot fanlari doktori, professor.*

MA'RUFOVA Gulnora Mahmudovna – *Oliy Majlis Senatining Xotin-qizlar va gender tenglik masalalari qo'mitasi a'zosi, senator.*

MUSURMANOVA Aynisa Musurmanovna – *pedagogika fanlari doktori, professor.*

RAHIMOVA Nigina Xayrullayevna – *iqtisodiyot fanlari doktori, professor.*

SAIDOV Akmal Xolmatovich – *yuridik fanlari doktori, professor.*

YAKUBJANOVA Dilobar Batirovna – *pedagogika fanlari doktori, dotsent.*

TASHMUXAMEDOVA Diloram Gafurjanovna – *tibbiyot fanlari nomzodi.*

UMIRZAKOV Baxodir Xamidovich – *iqtisodiyot fanlari doktori, professor.*

ZIYAYEV Azamad Xamidovich – *tarix fanlari doktori, professor.*

ABDUSAMATOV Xasanboy Usmonjon o'g'li – *psixologiya fanlari doktori.*

TO'RAQULOV Ulug'bek Xolbutayevich – *pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

Эгамбердиева Нодира Мелибаевна (*Главный редактор*) – *доктор педагогических наук, профессор.*

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

Нарбаева Танзила Камаловна – *доктор социологических наук, профессор.*

Сандова Галина Каримовна – *доктор экономических наук, профессор.*

Шоумаров Гайрат Бахрамович – *доктор психологических наук, профессор.*

Абдураманов Хамид Худайbergenovich (*Заместитель главного редактора*) – *доктор экономических наук, профессор.*

Бекмуратов Адхам Шарипович – *доктор экономических наук, профессор.*

Маъруфова Гулнора Махмудовна – *сенатор, член Комитета Сената Олий Мажлиси по вопросам женщин и гендерного равенства.*

Мусурманова Айниса Мусурмановна – *доктор педагогических наук, профессор.*

Рахимова Нигина Хайруллаевна – *доктор экономических наук, профессор.*

Сандов Акмал Холматович – *доктор юридических наук, профессор.*

Якубжанова Дилобар Батировна – *доктор педагогических наук, доцент.*

Ташмухамедова Дилорам Гафуржановна – *кандидат медицинских наук.*

Умирзаков Баходир Хамидович – *доктор экономических наук, профессор.*

Зияев Азамат Хамидович – *доктор исторических наук, профессор.*

Абдусаматов Хасанбой Усмонжон угли – *доктор психологических наук.*

Туракулов Улугбек Холбутаевич – *доктор философии педагогических наук (PhD)*

THE CHAIRMAN OF THE EDITORIAL BOARD:

Egamberdiyeva Nodira Melibayevna
(*Editor-in-Chief*) – *Doctor of Pedagogical sciences, Professor.*

MEMBERS OF THE EDITING BOARD:

Narbayeva Tanzila Kamalovna – *Doctor of Sociological sciences, Professor.*

Saidova Galina Karimovna – *Doctor of Economic sciences, Professor.*

Shoumarov Ghayrat Bakhramovich – *Doctor of Psychological sciences, Professor.*

Abduramanov Khamid Khudaybergenovich (*Deputy Editor-in-Chief*) – *Doctor of Economic sciences, Professor.*

Bekmuradov Adkham Sharipovich – *Doctor of Economic sciences, Professor.*

Marufova Gulnora Makhmudovna – *Senator, Member of the Senate Committee of the Oliy Majlis on Women and Gender Equality.*

Musurmanova Aynisa Musurmanovna – *Doctor of Pedagogical sciences, Professor.*

Rakhimova Nigina Khayrullayevna – *Doctor of Economic sciences, Professor.*

Saidov Akmal Kholmatovich – *Doctor of Juridical sciences, Professor.*

Yakubjanova Dilobar Batirovna – *Doctor of Pedagogical sciences, Associate Professor.*

Tashmukhammedova Diloram Ghafurjanovna – *Candidate of Medical sciences.*

Umirzakov Bakhodir Khamidovich – *Doctor of Economic sciences, Professor.*

Ziyayev Azamad Khamidovich – *Doctor of Historical sciences, Professor.*

Abdusamatov Khasanboy Usmonjon ugli – *Doctor of Psychological Sciences.*

Torakulov Ulugbek Holbutayevich – *Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences (PhD)*

XALQARO TAHRIR HAY'ATI:

Doktor Rashmini Koparkar,
Rossiya va Markaziy Osiyoni o'rganish markazi dotsenti
Xalqaro tadqiqotlar maktabi,
Javoharlal Neru universiteti,
Nyu-Dehli, Hindiston

Artamonova Yekaterina Iosifovna,
Chelyabinsk davlat madaniyat instituti,
pedagogika fanlari doktori, professor

Doktor Priti Kesavan,
Texnologiya fakulteti boshlig'i,
London biznes va moliya maktabi,
Singapur

МЕЖДУНАРОДНАЯ РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Доктор Рашмини Копаркар,
Доцент Центра исследований России и Центральной Азии,
Школа международных исследований,
Университет Джавахарлала Неру,
Нью-Дели, Индия

Артамонова Екатерина Иосифовна,
Челябинский государственный институт культуры,
доктор педагогических наук,
профессор

Доктор Прити Кесаван,
Руководитель Технологического факультета
Лондонская школа бизнеса и финансов, Сингапур

INTERNATIONAL EDITORIAL BOARD:

Dr. Rashmini Koparkar
Assistant Professor
Centre for Russian and Central Asian Studies
School of International Studies
Jawaharlal Nehru University
New Delhi, India

Artamonova Yekaterina Iosifovna
Chelyabinsk State Institute of Culture
Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor

Dr. Preethi Kesavan
Head, School of Technology
London School of Business and Finance, Singapore

SOTSIOLOGIYA

Saydivalieva X.X., Kadirova T.J. Mehnat munosabatlarida kamsitish holatlarining oldini olish va gender tengligini ta'minlashning ijtimoiy huquqiy jihatlari	4
Мусаева М.И. Гендерные различия в диагностике расстройства аутистического спектра.....	12
Inoyatova S.J. Oilaviy munosabatlarni muvofiqlashtirishga oid xorij tajribasining o'ziga xos xususiyatlari	17
Ilxamova Z. O'zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida xotin-qizlarning ishtiroki	24
Zokirov S., Xusanova S. O'zbekistonda ta'lim davomiyligi: hududlar va jinslar bo'yicha farqlar, ularning sabablari.....	29

OILA VA JAMIYAT

Hojiyev R.B. Oilaviy nizolarni bartaraf qilishda oilaviy mediatsiyaning roli (Turkiya tajribasi misolida).....	35
Abduramanov X.X., Saxibov O.K., Rustamov J.I. Oilaviy ajrimlarning farzand tarbiyasiga ijtimoiy-psixologik ta'siri	40
Abdibosитov A. Huquqiy ong tushunchasining tarkibiy tahliliga oid ayrim fikr va mulohazalar	46
Muhitdinova D. Huquqiy madaniyat yetishmasligi sababli kelib chiqadigan muammolar va ularni bartaraf etish	51

PSIXOLOGIYA

Yangiboyeva D.R. Ko'p bolali oilalar submadaniyatida shaxslararo munosabatlarning psixologik predikatlari	56
Xusanov S. "Mehnat motivatsiyasi" tushunchasining ilmiy-nazariy o'rganilishi	63
Аскарова Г., Каримова Н. Социально-психологические особенности копинг-поведения среди молодежи	68
Nomozova R.O. Ilm-fan sohasida gender tenglikni rivojlantirishning psixologik aspektlari	75
Imonova M.B. O'smir shaxsi shakllanishida sibling maqomining psixologik ta'siri.....	80
G'ulomqodirov E.A. Psixologik nazariyalarda oilaviy zo'ravonlik tushunchasining talqini	85

PEDAGOGIKA

Qurbonova B.N. Mustaqil ta'lim jarayonida talabalarning ijodkorligini shakllantirish	91
---	----

DEMOGRAFIYA

Dusnayev Sh.E. O'zbekiston aholisi soni va tarkibidagi dinamik o'zgarishlarning iqtisodiy-statistik tahlili	96
--	----

ILMIY YANGILIKLAR VA TAHLILLAR

Rabiyev B.B. Ayollar uy xizmati migratsiyasini tartibga solish bo'yicha Filippin tajribasi.....	102
--	-----

Yangiboyeva Dildoraxon Rahmon qizi,
“Oila va gender” ilmiy-tadqiqot instituti, tayanch doktranti
Elektron pochta: dildorichkayangiboyeva98@gmail.com

KO‘P BOLALI OILALAR SUBMADANIYATIDA SHAXSLARARO MUNOSABATLARNING PSIXOLOGIK PREDIKATLARI

Annotatsiya. Ko‘p bolali oilalar muammolari bugungi kunda ham mahalliy, ham xorijiy olimlar tomonidan o‘rganilayotgan muhim mavzulardan biri hisoblanadi. Ko‘p bolali oilalar o‘ziga xos psixologik xususiyatlarga ega bo‘lgan alohida ijtimoiy guruh ekanligini bois ko‘p bolali oila fenomeni jamiyat institutsionallashtirishida muhim hisoblanib, oiladagi submadaniyatning o‘ziga xos jihatlari ota-ona va bolalar o‘rtasidagi munosabatlarda namoyon bo‘ladi. Maqolada ushbu muammo yuzasidan olib borilgan empirik tadqiqotlarning natijalari tahlil qilinadi.

Tayanch so‘zlar: ko‘p bolali oila, shaxsiy realizatsiya, mustaqillik, shaxslararo munosabatlar, submadaniyat, sibling munosabatlar, individual-psixologik xususiyatlar, instrumental qadriyatlar, terminal qadriyatlar.

Аннотация. Проблемы многодетности являются сегодня одной из важных тем, изучаемых как отечественными, так и зарубежными учеными. В связи с тем, что многодетные семьи представляют собой отдельную социальную группу с уникальными психологическими особенностями, феномен многодетности считается важным в институционализации общества, а специфические аспекты субкультуры в семье проявляются во взаимоотношениях родителей и детей. В статье анализируются результаты эмпирических исследований по данной проблеме.

Ключевые слова: многодетная семья, личностная реализация, независимость, межличностные отношения, субкультура, siblingовые отношения, индивидуально-психологические особенности, инструментальные ценности, терминальные ценности.

Annotation. Problems of large families are one of the important topics studied by both domestic and foreign scientists today. Due to the fact that large families are a separate social group with unique psychological characteristics, the phenomenon of large families is considered important in the institutionalization of society, and the specific aspects of the subculture in the family are manifested in the relationship between parents and children. The article analyzes the results of empirical research on this problem.

Keywords: large family, personal realization, independence, interpersonal relations, subculture, sibling relations, individual-psychological characteristics, instrumental values, terminal values.

Kirish. Zamonaviy oila, birinchi navbatda, odamlar o‘rtasidagi to‘g‘ridan to‘g‘ri aloqalar, munosabatlarning hissiy rangi, shaxsiy ko‘rinishlarning ko‘p qirraliligi va ijtimoiy xavfsizlik bilan tavsiflanadi hamda jamiyat va madaniyatda shaxsiy o‘zini o‘zi belgilash bilan bog‘liq juda muhim funksiyalarni bajaradi. Inson o‘zini deb hisoblaydigan shaxsiy-madaniy tipning

ta‘rifi o‘ziga xos guruh qadriyatlari, xatti-harakatlari va o‘zaro munosabatlariga asoslanadi. Shunday qilib, bir guruh odamlar o‘zlarining madaniy makonini tashkil qiladilar. Ushbu makonning ichki parametrlari guruh ulanishlarining o‘ziga xos tuzilishi va mazmuni bilan belgilanadi. Ikkinchidan, o‘zini shunday madaniy makonning elementi sifatida anglash odamlarga o‘zlarining madaniy

o'ziga xosligi asosida o'zlari va boshqa guruhlar vakillari o'rtasida ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan farqlarni yaratishga imkon beradi¹.

Mahalliy va xorijiy tadqiqotchilarni ko'p bolali oilalar fenomeni, uning oilalarning hayot sifatiga ta'siri masalasi uzoq vaqtdan beri qiziqtiradi. An'anaviy jamiyat sharoitida bolalar tug'ilishining iqtisodiy motivlari ustunlik qildi, chunki bolalar mehnatkash sifatida oilaga iqtisodiy jihatdan foydali bo'lgan va qariganda ota-onalarning farovonligining kafolati bo'lgan. Bolalar alohida iqtisodiy ne'matdir, chunki ular nafaqat oila ehtiyojlarining manbayi, balki uning uzoq muddatli investitsiya obyekti hamdir. Bunday investitsiya jarayonini amalga oshirib, oila kelajakdagi xarajatlarini butun oila uchun yoki bolaning o'zi uchun daromadlar oqimini oshirish orqali qoplashga umid qiladi². Ko'p bolali oilalar o'ziga xos submadaniyatni tashkil qiladi. Bu oilaning o'ziga xos funksional-rol strategiyalarini amalga oshiradigan va qardoshlar qatlamining kengaytirilgan tizimiga ega bo'lgan maxsus ijtimoiy-psixologik tizim ekanligi tufayli mumkin bo'ladi. Ko'p bolali oilalar submadaniyati dunyoning o'ziga xos manzarasi, boshqa ijtimoiy jamoalardan farq qiladigan qadriyatlar tizimi, hayotiy munosabatlar va xulq-atvor strategiyalari bilan tavsiflanadi. Uning o'ziga xos turmush tarzi birgalikda oilaning mavjudligining psixologik asosini tashkil qiladi va maxsus madaniy komponent mavjudligi haqida gapirishga imkon beradi³.

Maqsad va uni asoslash. Ko'p bolali oilalar submadaniyatining tarkibiy qismlari – bu ota-onalarning motivatsiyasining xususiyatlari, oilaviy funksiyalarni o'ziga xos tarzda amalga oshirish, oilaviy o'zaro ta'sir va muloqot strategiyalari, psixologik iqlim hisoblanadi. Ko'p bolali oilalar submadaniyatining xususiyatlari bir qator omillar bilan belgilanadi: oilaning madaniy va ijtimoiy-iqtisodiy holati, psixologik iqlim, o'zaro ta'sirning kommunikativ strategiyalari, ko'p bolali oilalar uchun psixologik motivatsiyaning o'ziga xos xususiyatlari, ta'lim strategiyalari, boshqaruv,

vertikal va gorizontal quyi tizimlar darajasidagi ta'sir, sibling munosabatlarda kengaytirilgan operatsiyalar⁴. Oilaning tuzilishi, funksionalligi va rol tuzilmalarida sezilarli o'zgarishlarga olib keladigan dinamik jarayonlar yashirin, lekin doimiy va barqaror ravishda sodir bo'ladi. Biz zamonaviy jamiyatda qabul qilingan ma'lum me'yoriy model bo'lgan va yangi avlodlar hayotiy strategiyasini amalga oshirishning o'ziga xos ssenariysi sifatida ijtimoiy yo'riqnoma vazifasini o'taydigan yadroli kichik bolalarga asoslangan oila davrining guvohi bo'lamiz. Shu bilan birga, ko'p bolali oilalar mafkurasi davlat, ijtimoiy va iqtisodiy darajalarda joriy etilib, uni rag'batlantirishning maqsadli siyosati o'z ifodasini topmoqda⁵.

Ko'p bolali oilaga nisbatan keng tarqalgan qarash tarixiy, madaniy qarashlar nuqtayi nazaridan bo'lib, ular tug'ilishning yuqori darajasi, asosan, etnik-madaniy, diniy omillarga, milliy an'analarga yoki oilalar o'rtasidagi ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarning o'ziga xos xususiyatlariga bog'liq ekanligida ifodalanadi. Ko'p bolali oilalar hodisasi ko'pincha fanda ularning lokalizatsiyasining geterogenligi – qishloqdagi ko'p oilalarning ustunligi, shuningdek, diniy va etnik an'analarning ularning o'ziga xos xususiyatlariga ta'siri bilan bog'liq holda tahlil qilinadi⁶.

Oilalar psixologiyasida ko'p bolali oilalarga nisbatan quyidagi yondashuvlar ustunlik qiladi: regressiv hodisa sifatida (I.V.Ravich-Sherbo); yo'qolib borayotgan hodisa sifatida (S.I.Golod); jamiyatning demografik siyosatini amalga oshirish nuqtayi nazaridan progressiv hodisa sifatida (A.I.Antonov, V.A.Borisov)⁷. Ko'p bolali oila o'z a'zolarining an'naviy funksiyalari, rollari, qonunlari, an'analari, qadriyatlarini bajarishga rioya qilgan holda o'ziga xos turmush tarzining mavjudligi bilan tavsiflanadi, ular birgalikda oila mavjudligining psixologik asosini tashkil qiladi va maxsus submadaniyatning mavjudligi bu haqda gapirishga imkon beradi. "Submadaniyat"

¹ Гозман Л.Я. Психологические проблемы многодетной семьи [Текст] / Л.Я. Гозман // Вопросы психологии. – 2011, №2. – С. 32-33.

² Бойко В.В. Структура и особенности многодетной семьи [Текст] / В.В.Бойко. – М.: Класс, 2011. – 118 с.

³ Смирнов Т.А. Социализация личности: проблемы формирования толерантности личности в семье // Успехи современной науки. 2016. №5. – С. 56-58.

⁴ Васильева Э.К. Семья и ее функции [Текст] / Э.К. Васильева. – М.: Статистика, 2008. – 180 с.

⁵ Бойко В.В. Многодетная семья [Текст] / В.В. Бойко. – М.: Мысль, 2008. – 237 с.

⁶ Баздырев К.К. Единственный ребенок [Текст] / К.К. Баздырев. – М.: Наука, 2013. – 119 с.

⁷ Алешина Ю.Е. Индивидуальное и семейное консультирование [Текст] / Ю.Е. Алешина. – М.: Речь, 2010. – 172 с.

va “qadriyatlar oriyentatsiyasi” tushunchalari o’rtasidagi aloqadorlik dialektik va o’zaro bog’liqdir. Har qanday ijtimoiy hamjamiyatning o’ziga xos madaniyatining mazmuni, xarakteri va yo’nalishi qadriyat komponentining maxsus iyerarxiyasi va to’yinganligi bilan belgilanadi. Shuning uchun ko’p bolali oilaning submadaniyati haqida gapirganda, biz ushbu eng yaqin aloqalarning o’ziga xos xususiyatlarini yodda tutamiz.

Ko’p bolali oila qadriyat yo’nalishlari, ehtiyojlar, qonunlar va faoliyat me’yorlarining o’ziga xos tizimiga ega, u o’zgacha qiyofa va umuman hayot tarzi bilan tavsiflanadi. Submadaniyatning manbayi umumiy madaniyat bilan birlashtirilgan har qanday ijtimoiy hamjamiyat bo’lishi mumkinligi sababli oila turmush tarzi, qadriyatning o’ziga xos xususiyatlarida ifodalangan munosabat, o’zaro ta’sir, munosabatning ma’lum an’analarini shakllantirish manbayi va semantik munosabatlar hamda xulq-atvor strategiyalari sifatida qaralishi mumkin. Oilaning ijtimoiy-madaniy va ijtimoiy-psixologik hayotining o’ziga xos sohasi sifatida submadaniyat shakllanishining asosiy sababi umumiy qabul qilingan qadriyatlar tizimidan norozilik va an’anaviy axloqiy qadriyatlar iyerarxiyasi bilan nomuvofiqlikdir. Shu munosabat bilan, ko’p bolali oila submadaniyatini alohida hodisa sifatida aniqlash, birinchi navbatda, obyektiv sabablarga ko’ra, ya’ni so’nggi o’n yilliklarda oila instituti bilan sodir bo’lgan ijtimoiy o’zgarishlar va ko’p bolali oilalarga nisbatan allaqachon o’rnatilgan ijtimoiy munosabatlar bilan bog’liq⁸.

Insonning o’z submadaniyatida qolishi yangi ijtimoiy-psixologik xususiyatlar majmuasini tashkil qiladi. Shakllangan dunyo rasmi uni tarbiyalagan submadaniyat dunyosi rasmiga eng yaqin bo’lib, uni yanada yaqinlashtiradi va uni boshqa submadaniyatlardan ajratib turadi. Hayotiy faoliyatlar jarayonida bu rasm o’ziga xos qadriyat yo’nalishlarini, axloqni, qiziqishlarni, ideallarni, hayotning ma’nosi haqidagi g’oyalarni keltirib chiqaradi va pirovardida ijtimoiy xulq-atvorda mujassamlanadi⁹. Ota-onalarning motivatsiyasida

ustunlik qiluvchi parametr reproduktiv motiv bo’lib, uning mazmuni ota-onalarning o’zlarining qadriyatlarini va semantik munosabatlari bilan belgilanadi. Ko’p bolali oilada reproduktiv motivatsiyaning quyidagi xususiyatlarini ajratib ko’rsatish mumkin: bolalarga bo’lgan muhabbat bolalarning tug’ilishi va tarbiyasiga individual-shaxsiy e’tiborning namoyon bo’lishi sifatida bolalarga muhabbat (V.V.Boyko); bolalarga bo’lgan ehtiyoj (A.I.Antonov); kattalarning ijtimoiy mavqeyini saqlab qolish, ijtimoiy o’ziga xoslikka erishish, bolada o’zini, familiyasi va urug’ini uzaytirish motivlarining jiddiyligi; aka-uka quyi tizimlarida oilaviy qadriyatlarni shakllantirish va amalga oshirish qobiliyati; mavjud bolalarni ularning rivojlanishini rag’batlantiradigan aloqa hamkorlari bilan ta’minlash; bolalar sonini cheklash uchun motivlarning past ifodasi (E.S.Kuzmin, E.S.Semenov; G.E.Tsuladze)¹⁰.

Ko’p bolali oilalarning psixologik tadqiqotlarida shaxslararo munosabatlarning xususiyatlarini o’rganishga e’tibor beriladi. Munosabatlar tuzilishini o’rganishda quyidagi qoidalar hisobga olinadi. Kattaligi jihatidan har xil bo’lgan oilalarda shaxslararo munosabatlarning tuzilishi ham har xil bo’lib, ularning o’ziga xos xususiyatlari bor¹¹. Sibling pozitsiyasi va uning yangi bolaning kelishi bilan bog’liq o’zgarishi aka-uka va opa-singilning boshqa oila a’zolari bilan o’zaro munosabatlarning xususiyatlarini belgilaydi. Oiladagi shaxslararo munosabatlar bolalarning kognitiv va shaxsiy xususiyatlari bilan bog’liq bo’lsa, oila kattaligi ham bu tuzilmalarga ta’sir qiladi¹². Ko’plab tadqiqotlarda bolalar va ota-ona munosabatlari; ota-onalarning bolalarning individual shaxsiy xususiyatlarini idrok etishining o’ziga xos xususiyatlari; turmush o’rtoqlar o’rtasidagi munosabatlar; aka-uka o’rtasidagi munosabatlar; bolalarning oilaviy munosabatlar

¹⁰ Bracken B.A., Newman V.L. Child and Adolescent Interpersonal Relations with Parents, Peers, and Teachers: A Factor Analytic Investigation // Canadian Journal of School Psychology. 2017. Vol. 10, iss. 2. pp. 108-122.

¹¹ Андреева Г.М., Богомолова Н.Н., Петровская Л.А. Зарубежная социальная психология XX столетия: теоретические подходы. – М., 2002. – 286 с.

¹² Колесов В.И. Семья как основа формирования личности в процессе воспитания в современном социуме // Ученые записки Санкт-Петербургского университета технологий управления и экономики. 2019. №1. – С. 5-9.

⁸ Вишневский А.Г. Воспроизводство населения и общество. История, современность, взгляд в будущее. – М., 1982. – 204 с.

⁹ Безрукова О.Н. Ценности родительства: структура, типы, ресурсы // Социологические исследования. 2016. № 3. – С. 118-127.

haqidagi tasavvurlari va boshqalarda shu kabi oilaviy xususiyatlar ko'rsatilgan.

Ilmiy muammoning tavsifi va yechimi.

Shaxsni shakllantirishning eng muhim mexanizmi bu oila bo'lib, u shaxsning eng yaqin muhitini ifodalaydi va unga erta bolalikdan boshlab oilaning mentaliteti, uning an'analari, qadriyatlari va turmush tarzi asoslarini qo'yadi. Oila shaxsning jismoniy, aqliy, hissiy va intellektual rivojlanishi uchun shart-sharoitlar bevosita shakllanadigan muhit, bolaning birinchi jamoasi, uning odatlari va munosabatlarining shakllanishiga bevosita ta'sir qiladi. Shaxslararo munosabatlar tajribasi, shu jumladan, ijobiy va salbiy tomonlari ham oilada shakllanadi. Ushbu hodisani o'rganayotganda, bolaning shaxsiy fazilatlarini ijtimoiylashtirish va rivojlantirishga ota-onalar ta'sirining muayyan modellarini o'rnatish uchun bolalar va ota-onalar o'rtasidagi shaxslararo munosabatlarga ta'sir qiluvchi omillarni aniqlash muhimdir.

Yuqorida keltirilgan ilmiy muammoni tadqiq etish maqsadida psixodiagnostik metodikalardan biri hisoblangan M.Rokichning "Qadriyatlar oriyentatsiyasi" hamda T.Liri va L.Sobchikning "Shaxslararo munosabatlar diagnostikasi" metodikalaridan foydalanildi. Boisi aynan oila submadaniyati qadriyatlar hamda oila a'zolarining bir-biriga bo'lgan munosabatlari asosida shakllanadi.

1-jadval

T.Liri va L.Sobchikning "Shaxslararo munosabatlar diagnostikasi" metodikasining normal taqsimlanish qonuniga mosligini tekshirish

Shkalalar nomi	Z qiy-mat	Ishonchlilik ko'rsatkichi
I Hukmronlik-liderlik	1,405	0,039*
II Mustaqillik-ustuvorlik	1,709	0,006**
III To'g'ri-tajovuzkor	1,564	0,015*
IV Ishonchsizlik-spektiklik	1,309	0,065
V Itoatkor-tortinchoqlik	1,113	0,168
VI Bog'liqlik-bo'ysunuvchanlik	1,207	0,108
VII Hamkorlik-konvensiallik	1,334	0,057
VIII Mas'uliyatlilik-bag'rikenglik	1,413	0,037*

Izoh: *- $p<0,05$, ** - $p<0,01$.

T.Liri va L.Sobchikning "Shaxslararo munosabatlar diagnostikasi" metodikasining

normal taqsimlanish qonuniga mosligini tekshirish davomida olingan natijalar tahlili quyidagicha tus oldi: humkdorlik-liderlik shkalasi bo'yicha ($Z=1,405$; $p<0,05$), mustaqillik-ustuvorlik shkalasi bo'yicha ($Z=1,709$; $p<0,01$). to'g'ri-tajovuzkor shkalasi bo'yicha ($Z=1,564$; $p<0,05$), ishonchsizlik-spektiklik shkalasi bo'yicha ($Z=1,309$; $p>0,05$), itoatkor-tortinchoqlik shkalasi bo'yicha ($Z=1,113$; $p>0,05$), bog'liqlik-bo'ysunuvchanlik shkalasi bo'yicha ($Z=1,207$; $p>0,05$), hamkorlik-konvensiallik shkalasi bo'yicha ($Z=1,334$; $p>0,05$), mas'uliyatlilik-bag'rikenglik shkalasi bo'yicha ($Z=1,413$; $p<0,05$) aniqlandi. Tahlillarga muvofiq metodika shkalalari yarmi parametrik, yarmi esa noparametrik mezonlarga mos kelishi isbotlandi. Olingan natijalarga ko'ra, ko'p bolali oilalarning submadaniyatidagi shaxslararo munosabatlarda ko'proq mustaqillik-ustuvorlik, fikrlar erkinligi hamda qarashlar xilma-xilligi muhim o'rin tutar ekan. Itoatkorlik hamda tortinchoqlik kabi psixologik xususiyatlar shaxslararo munosabatlarda kamroq namoyon bo'lib, bu, asosan, bolalarning ko'pligi hamda ulardagi "ego identifikatsiya"ning ijtimoiylashuv jarayonida yuzaga kelish dinamikasi bilan bog'liq.

Bugungi kunda, shaxs qadriyatlarini tushunish muammosi ilmiy bilimlarning birinchi o'riniga chiqdi va shu bilan fan rivojlanishining zamonaviy, aksiologik bosqichini belgilab berdi. Biroq insoniy qadriyatlar va qadriyat yo'nalishlari har doim falsafa, etika, sotsiologiya va psixologiya bilan alohida bilim sohalari sifatida shakllanishi hamda rivojlanishining barcha bosqichlarida eng muhim tadqiqot obyektlaridan biri bo'lib kelgan. Qadriyatlar ta'sirini o'rganishga arziydigan deyarli barcha ijtimoiy hodisalarda kuzatish mumkin. Qadriyatlar mavzusi (shaxs uchun ham, umuman fan uchun ham) dolzarbligiga qaramay, shoshilinch hal qilishni talab qiladigan juda ko'p sirlar va qarama-qarshiliklarni o'z ichiga oladi.

Inson mavjudligining qadriyatlarini tushunish muammosi ilmiy bilimlar doirasida keng tatbiq etilishi bilan fan rivojlanishining zamonaviy, aksiologik bosqichini belgilaydi. Inson ijtimoiy mavjudotligi sababli uning muloqotga bo'lgan ehtiyoji ajralmas xususiyatidir. Inson jamiyatda yashash davomida mingalb ko'zga ko'rinmagan "iplar" bilan unga bog'langan bo'ladi. Shaxs

boshqa odamlar bilan muloqot qilmasdan jamiyatda yashay olmaydi. Muloqotning universal tabiati munosabatlar hodisasining soddaligi to'g'risida noto'g'ri tushunchani keltirib chiqaradi. Ammo birinchi qarashda oddiy ko'rinadigan hamma narsa, aslida, shunday bo'lib chiqmaydi. Shaxsiy rivojlanish qiymatga yo'naltirilgan xarakterga ega. Ijtimoiy qadriyatlar tizimidan inson o'ziga faqat uning qiymat sohasini tashkil etuvchi muayyan qadriyatlarni egallaydi. Hissiy jihatdan tajribali qadriyatlar umuman xulq-atvor va faoliyatni belgilaydigan shaxsiy ma'nolarga aylanadi.

Qadriyat tushunchasining kelib chiqishi shuni ko'rsatadiki, unda uch asosiy belgi birlashadi: narsa va hodisalarni baholashga doir insonning amaliy va emotsional munosabatini ta'riflash; insonning psixologik tavsifini aniqlovchi axloqiy kategoriyalarni tavsif etish; odamlar orasidagi munosabatlarni xarakterlovchi ijtimoiy hodisalarni ta'riflash. "Qadriyat" tushunchasining rivoji shartli ravishda qadriyatlarning turli ko'rinish (iqtisodiy, psixologik, axloqiy, estetik, bilishga oid, ijtimoiy) larini ajratib ko'rsatish, inson tabiati, uning bilishga intilish mexanizmlarini anglab yetish, bilish faoliyatining harakatlantiruvchi kuchlarini aniqlashga imkon beradi.

M.Rokichning fikriga ko'ra, insoniy qadriyatlarning tabiati:

- insonning mulki bo'lgan qadriyatlarning umumiy soni nisbatan kichik;
- barcha odamlar turli darajada bo'lsa-da, bir xil qadriyatlarga ega;
- qadriyatlar tizimlarga ajratilgan;
- insoniy qadriyatlarning kelib chiqishini madaniyat, jamiyat va uning institutlari, shaxsda kuzatish mumkin;
- qadriyatlarning ta'sirini o'rganishga arziydigan deyarli barcha ijtimoiy hodisalarda kuzatish mumkin¹³.

M.Rokich qadriyatlarning ikkita sinfini ajratadi: terminal va instrumental. M.Rokich yakuniy qadriyatlarni individual mavjudligining qandaydir yakuniy maqsadi (masalan, baxtli oilaviy hayot, dunyo tinchligi) shaxsiy va ijtimoiy nuqtayi nazardan intilishga arziydigan ishonch sifatida belgilaydi. Instrumental qadriyatlar – har

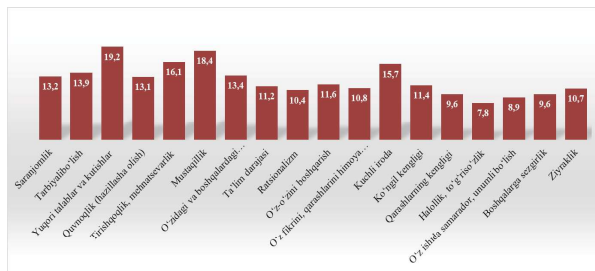
qanday holatda ham shaxsiy va ijtimoiy nuqtayi nazardan ma'lum bir harakat yo'nalishi (masalan, halollik, ratsionalizm) afzalroq ekanligi haqidagi e'tiqodlar sifatida tavsiflanadi. Aslida, terminal va instrumental qadriyatlarni ajratish allaqachon qadriyatlar – maqsadlar va qadriyatlar – vositalar o'rtasidagi an'anaviy farqni keltirib chiqaradi.

Hayotdagi strategiyalarni to'g'ri va oson tanlashning so'nggi boschiqi shaxsning qadriyatlar tizimidagi ustuvor qadriyatlariga borib taqaladi. Instrumental qadriyatlar turli terminal qadriyatlarga erishish uchun ishlatilishi mumkin va terminal qadriyatlar shaxslarda farq qilishi mumkin. Shu bilan birga, axloqiy muloqotlarda terminal qadriyatlarni aniqlashtirish muhim rol o'ynaydi.

Instrumental qadriyatlar – bu yakuniy qadriyatlarga erishish va saqlash uchun zarur bo'lgan vositalar va shartlar. Bu chiroyli bezaklar, nafis kiyimlar, insonlarning uylarini bezab turgan chiroyli buyumlar go'zallikdan zavqlanish vositasi sifatida, sport bilan shug'ullanish orqali salomatlikni saqlash va mustahkamlash sharti sifatida instrumental ahamiyatga ega bo'lishi mumkin. Mansab ko'tarilishi shaxs tomonidan instrumental qadriyat sifatida ko'rib chiqilishi mumkin, unga nisbatan yakuniy qadriyat, uning shaxsiy imkoniyatlarini yoki ijodiy g'oyalarini amalga oshirish imkoniyati uchun zaruriy vosita bo'lishi mumkin. Qulay yashash sharoitlari instrumental qadriyatlar sifatida harakat qilishi mumkin, chunki ular insonga quvonch keltiradi; qulaylikdan bahramand bo'lishga imkon beruvchi moddiy mahsulotlar; moddiy ne'matlarni olish uchun zarur bo'lgan pul mablag'lari; yuqori maoshli (ehtimol qiziq bo'lmasa ham) ish; yuqori maoshli lavozimni egallash huquqini beruvchi diplom va h.k. Instrumental qadriyatlar "utilitar" xususiyatga ega bo'lib, foydalilik bilan belgilanadi. Ular qimmatli, chunki ular biron-bir maqsadga erishish uchun foydalidir.

Ko'p hollarda qadriyatlar bir-biriga mos kelmaydi. Inson ko'pincha ba'zi qadriyatlar uchun boshqalarni qurbon qilishga majbur bo'ladi. Shaxslar doimiy ravishda kundalik hayot sharoitida muqobil qadriyatlarni tanlash muammosiga duch kelishadi. Oila bilan muloqot va do'stlar bilan muloqot – ikkalasi ham qimmatlidir.

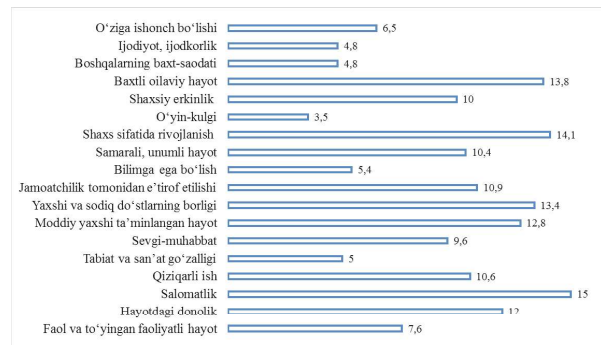
¹³ Rokeach M. The nature of human values / M.Rokeach. – New York: Free Press, 1994. – 438 p.

1-rasm. Ko'p bolali oilalardagi qadriyatlar oriyentatsiyasining namoyon bo'lish ko'rsatkichlari (instrumental qadriyatlar asosida)

Ko'p bolali oilalardagi qadriyatlar oriyentatsiyasining namoyon bo'lish ko'rsatkichlari tahliliga muvofiq ularda, asosan, yuqori talablar va kutishlar (19,2), mustaqillik (18,4), tirishqoqlik va mehnatsevarlik (16,1) kabi qadriyatlar oila submadaniyatida ustunlik qilar ekan. Bundan ma'lum bo'ladiki, ko'p bolali oilalardagi submadaniyatda o'zaro hamkorlikda ish tutish, shaxslarning mustaqilligi va har bir oila a'zosining shaxsiy javobgarlikni o'z bo'yniga olish resursi oiladagi shaxslararo munosabatlarning psixologik tabiatini belgilab beruvchi jihatlardan biri bo'lishi mumkin. Ko'p bolali oilalarda instrumental qadriyat sifatida halollik, to'g'riso'zlik (7,8), o'z ishida samarador bo'lish (8,9), boshqalarga sezgirlik (9,6), qarashlarning kengligi (9,6) kabilar nisbatan kamroq o'rinlarda qayd etilgan. Bu oila submadaniyatini tashkil etishda globallashuv hodisasining ta'siri o'laroq asosiy e'tibor shaxslarning o'zaro ijtimoiy persepsiyasiga qaratilishi bilan ham tushuntiriladi.

Instrumental va terminal qadriyatlar – bu qadriyat yo'nalishlari modelida har xil turdagi qadriyatlarni tavsiflovchi tushunchalardir. Instrumental deganda, oddiy maqsadlarga erishish uchun vositalar sifatida qimmatli qadriyatlar tushuniladi. Instrumental qadriyatlar sifatida odatda insonga hayotda yordam beradigan shaxsiy xususiyatlar ko'rib chiqiladi: muloyimlik, mas'uliyatlilik, aqllilik, jasurlik, xayolparastlik, shuhratparastlik, o'zini nazorat qilish, mantiqiylik, yumshoqlik, halollik, foydalilik, qobiliyatlilik, kechirimlilik, quvnoqlik, mustaqillik, itoatkorlik, keng dunyoqarashga egalik kabilar.

2-rasm. Ko'p bolali oilalardagi qadriyatlar oriyentatsiyasining namoyon bo'lish ko'rsatkichlari (terminal qadriyatlar asosida)

Ko'p bolali oilalardagi qadriyatlar oriyentatsiyasining namoyon bo'lish ko'rsatkichlari tahliliga muvofiq ularda terminal qadriyatlardan, asosan, baxtli oilaviy hayot (13,8), shaxs sifatida rivojlanish (14,1), yaxshi va sodiq do'stlarning borligi (13,4), salomatlik (15) kabi qadriyatlar oila submadaniyatida ustunlik qilar ekan. Bundan ma'lum bo'ladiki, ko'p bolali oilalarda shaxslarning salomatligiga, xususan, reproduktiv salomatlikka ham e'tibor baland bo'lib, baxtli oilaviy hayotni qurishda sog'lom psixologik munosabatlar, har bir oila a'zosining shaxs sifatida shaxsiy realizatsiyasi, intellektual-madaniy o'sishi kabilar muhim predikativ belgilar hisoblanadi. O'yin-kulgu (3,5), ijodiyot (4,8), tabiat va san'at go'zalligi (5) kabi qadriyatlarga kamroq o'rin berilishi ko'p bolali oilalar submadaniyatida estetik zavqdan ko'ra praksik faoliyatga urg'u berish yuqoriroq ahamiyat kasb etishidan darak beradi.

Yakuniy qism. Ko'p bolali oila submadaniyatining moslashuvchan va ijtimoiylashtiruvchi funksiyasi oilaning tarbiyaviy ta'sirining o'ziga xos xususiyatlarida, ota-ona va aka-uka tuzilmalarining ma'lum bir bolaning ijtimoiylashuviga ta'sirida yotadi. Oilaning umumiy strategiyasi hamkorlikka yo'naltirilganligi, ota-ona quyi tizimi – birgalikda qaror qabul qilish, mas'uliyatni taqsimlash, nikoh va bolalar quyi tizimi – yanada uyg'unlik, ularning “oilaviy munosabatlarini” amalga oshirish bilan tavsiflanadi. Yuqorida olingan empirik ma'lumotlarga asoslanib ko'p bolali oilalar submadaniyatida shaxslararo munosabatlarning psixologik predikatlari sifatida mustaqillik, shaxsiy realizatsiya, ustuvorlik, mehnatsevarlik, o'zidan va boshqalardan yuqori talablar kutish orqali mukammallikka intilish kabilar yuzaga chiqadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Гозман Л.Я. Психологические проблемы многодетной семьи [Текст] / Л.Я. Гозман // Вопросы психологии. 2011, №2. – С. 32-33.
2. Бойко В.В. Структура и особенности многодетной семьи [Текст] / В.В. Бойко. – М.: Класс, 2011. – 118 с.
3. Смирнов Т.А. Социализация личности: проблемы формирования толерантности личности в семье // Успехи современной науки. 2016. №5. – 56-58 с.
4. Васильева Э.К. Семья и ее функции [Текст] / Э.К. Васильева. – М.: Статистика, 2008. – 180 с.
5. Бойко В.В. Многодетная семья [Текст] / В.В. Бойко. – М.: Мысль, 2008. – 237 с.
6. Баздырев К.К. Единственный ребенок [Текст] / К.К. Баздырев. – М.: Наука, 2013. – 119 с.
7. Алешина Ю.Е. Индивидуальное и семейное консультирование [Текст] / Ю.Е. Алешина. – М.: Речь, 2010. – 172 с.
8. Вишневский А.Г. Воспроизводство населения и общество. История, современность, взгляд в будущее. – М., 1982. – 204 с.
9. Безрукова О.Н. Ценности родительства: структура, типы, ресурсы // Социологические исследования. 2016. № 3. – С. 118-127.
10. Bracken B.A., Newman V.L. Child and Adolescent Interpersonal Relations with Parents, Peers, and Teachers: A Factor Analytic Investigation // Canadian Journal of School Psychology. 2017. Vol. 10, iss. 2. pp. 108-122.
11. Андреева Г.М., Богомолова Н.Н., Петровская Л.А. Зарубежная социальная психология XX столетия: теоретические подходы. – М., 2002. – 286 с.
12. Колесов В.И. Семья как основа формирования личности в процессе воспитания в современном социуме // Ученые записки Санкт-Петербургского университета технологий управления и экономики. 2019. №1. – С. 5-9.
13. Rokeach M. The nature of human values / M. Rokeach. – New York: Free Press, 1994. – 438 p.

“OILA VA GENDER” ILMIY-TADQIQOT INSTITUTI
НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ «СЕМЬЯ И ГЕНДЕР»
“FAMILY AND GENDER” RESEARCH INSTITUTE

MARKAZIY OSIYODA JAMIYAT, GENDER VA OILA

Общество, гендер и семья в Центральной Азии
Society, Gender and Family in Central Asia

xalqaro ilmiy jurnali

международный научный журнал

international academic journal

2024/2 (10)

DOI: 26739/2118-9998

Jurnalga Toshkent shahar Matbuot va axborot boshqarmasining 2021-yil 18-iyundagi 0996-sonli
“Ommaviy axborot vositasi davlat ro‘yxatidan o‘tkazilganligi to‘g‘risida guvohnoma”si olingan.

*Jurnal O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasining
dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar RO‘YXATI (2019)ga
pedagogika, psixologiya, tarix va falsafa fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari himoyasi uchun
ilmiy maqolalar e‘lon qilinishi mumkin bo‘lgan jurnal sifatida ro‘yxatga olingan.*

MUASSIS:

“Oila va gender” ilmiy-tadqiqot instituti

JURNAL TAHRIRIYATI:

Bosh muharrir: **Egamberdiyeva N.**

Bosh muharrir o‘rinbosari: **Musurmanova A.**

Mas’ul kotib: **Mavlonov B.**

Muharrirlar: **Yunusov U., Nomozova O’.,
Razzakova N., Sobirova E.,
Jabborov U.**

Sahifalovchi: **Umaraliyev Z.**

Dizaynerlar: **Abdullayev L., Sobirov F.**

Web dizaynerlar: **Yakubov O., Alimova Z.**

*Jurnaldagi materiallardan foydalanilganda mualliflik huquqini e’tiborga olgan
holda jurnalga havola berilishi shart.*

*Jurnalga kiritilgan maqola materiallari mazmuni mualliflarning shaxsiy
ilmiy-nazariy yondashuvi va qarashi sifatida talqin qilinadi.*

1940

Nashriyot ro‘yxat raqami № 1043191. 24.09.2021-y.

Bosishga ruxsat etildi: 29.07.2024.

“Times New Roman” garniturası. Qog‘oz bichimi: 60x84 1/8

Nashriyot bosma tabog‘i 7,2.

100000, Toshkent shahri, Mirzo Ulug‘bek tumani,
M.Ismoilıy ko‘chasi 1-G uy.